

The row house as an unfinished project of the modernization of Istanbul at the end of the 19th Century

Atila YÜCEL

Istanbul Technical University, Faculty of Architecture Istanbul TURKEY

Abstract:

The row house is a housing type that existed among the settlement patterns of different societies, its history extending to the pre-industrialised period. In addition to the older examples, during the modern period and specifically after industrialisation, the row house had achieved a privileged status in most western cities as a house of the tradesman, worker, and in general of the middle class.

The Ottoman modernisation project shaped by the westernisation model, has also “imported” new housing patterns and typologies during the reformation of cities, adaptable to those new systems that encompassed the ownership system, changes in administration of cities, modernisation of roads and transportation systems. The row house has become the leading figure among those new types, and opened the way for the apartment type housing that is to follow.

This middle-class urban housing type that developed on the improved lands, planned building islands, and small lots of Istanbul after the mid 19th century, preserved its existence until the beginning of the 20th century. Yet, after the 1st World War, following the declaration of Ankara as the capital city and with the more recent urban modernisation development of Istanbul, after the 1950's, the life span of the row house was finalised.

Keywords: *Row house, modernization, 19th century*

The row house – a morphological category

The row house, within the rationale as giving shape to the house as a space for shelter and which constitutes the different dimensions of the fact of sheltering, is a typology related to a number of concepts: Contiguity, repetition, series, continuity of façades, the street, typological logics, settlement pattern, density, and the built “lot” are among those very concepts. And naturally, some of these concepts are in close relationship

with each other: Repetition is related to typological logics, contiguity to the series, continuity of façades to the formation of the street.

Besides this, a kind of morphology like the row house recalls upon an advanced stage of development within the settlement history of societies, which is not rural. Yet, being settled in such a way does not necessarily conform to the kind of urbanisation that is pertinent to modern society and to an urbanistic formation solely related to it. The row house, when taken as a formalistic issue, can be traced back to the oldest settlements, found among the spatial organisations of provincial cultures, of cities of antiquity, and further in the “archaic” societal formations: Settlements in or of Harappâ and Mohenjo-Daro in India (3rd millenium BC), Ur in Mesopotamia (2nd millenium BC), El-Lâhûn, and specifically Tell El'Amârna in ancient Egypt (2nd millenium BC), Deyr El-Medina (1st millenium BC) again in Egypt, Olyntos and Priene in ancient Greece (4th siecle BC), later Roman cities, Rome, Ostia, Timgad, and other Roman garrison cities, Novae-sium (in Germany), Lambesi (in Algiers), are typical examples of a city texture that relies on the row house order.

Almost all European settlements of the Middle Ages, especially those trade cities, either large or small, follow their predecessors: **Aversa, Chiari, Fondi, Castelfranco, Bologna, Vigevano, Orvieto** (in Italy), **Bern, Freiburg, Basel** (in Switzerland), **Carcassonne** (in France), **Lubeck, Gransee** (in Germany), and others. The list can be extended, with examples from the same era, those that are external settlement textures adjacent to the walls of big cities like **London, Amsterdam, Copenhagen, and Augsburg**. Almost all of the tradespeople houses of Italian coastal cities of the 14th -16th centuries, **Genova, Venice, and Pisa**, include the typical and elaborate examples of the same morphology.

The historical continuity of the row house, as a common model for the settlement morphology and housing typology shared by these examples that embody different societal formations and production models within a four thousand years time span, should be found in the logics of morphology from where this model has derived. The essence of this logic depends on the pluralisation of the

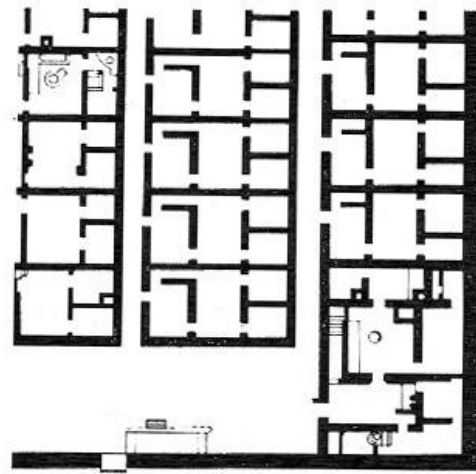

Figure 1: Mohenjo-Dara

Figure 2: Tell El-Amarnâ

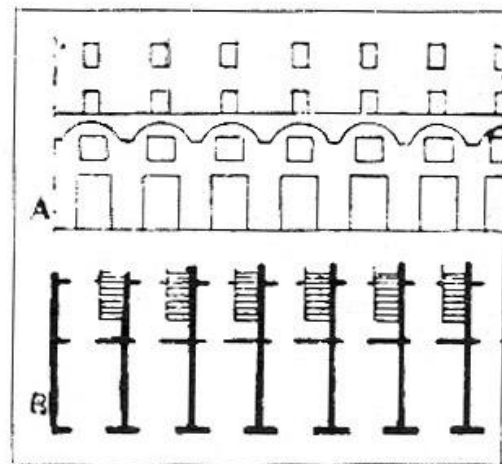

Figure 3: Roma, a row houses block

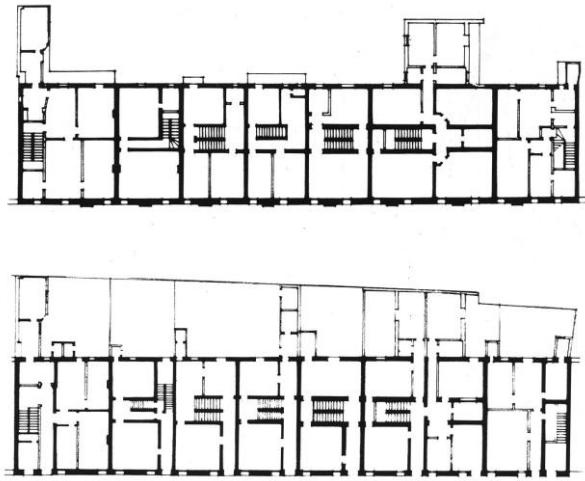

Figure 4: Bologna, Row house series

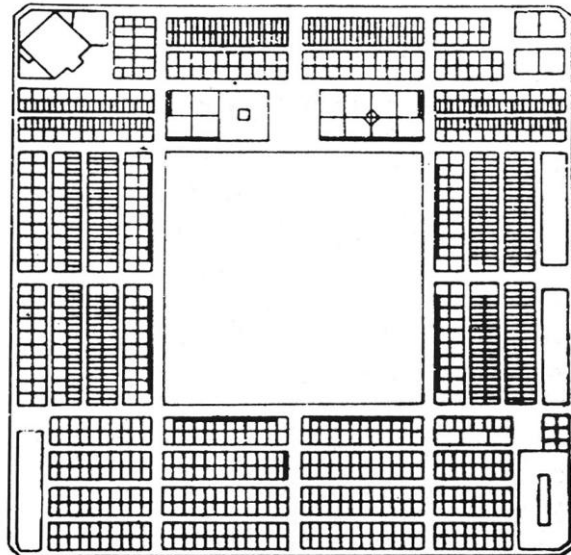

Figure 5: A. Dürer, plan for ideal city

“one” in contiguous and sequential forms, meaning in simple topological terms, transformation of the “unit” to the “series”. Yet, at the same time, this topological logic comprises and promotes the essential problems of transition from the provincial to the urban, of evolution of the individual to the societal, and further, of the environmental order and construction economy (adjacent-common wall, façade-eave continuity, common solution for the disposal of rain water from the roof, etc.).

The row house as a design willpower

This “socialising and urbanising logic” that the “genetic” evolution of the row house comprises, at the beginning of a new era, is reflected in the functional and ideal settlement schemes, some of which are signed by designers. Among those are, Bartolomeo Ammannati’s neighbourhood for customs workers, Fra Giocondo’s and Albrecht Dürer’s designs of the ideal city, Ugonotti’s schemes for the city of **Erlangen** and for other cities like **Neu Isenburg** (Germany), **Richelieu** and **Versailles** (France), which reflect the willpower of those very many rulers to create new cities. It is possible to add to the list, ordered mass housing groups built within the old city and designed with the willpower of the monarch, as in the example of the **Place des Vosges in Paris**.

From the 15th to the 19th century, while most European cities developed in accordance with “ordered” and “perfect” schemes, they also made use of the morphological logic of the row house as a basis for the design of their housing textures. Concurrently, this topological and typological logic established the basis for the organisational and aesthetical design of the settlement. Among all the urban organisation models of 19th century Europe, the row house was the basic design model of those medium-density housing districts. Germany, the Netherlands, Denmark, and England lead the group of countries who have extensively used this pattern and typology as a means of design tool within the urban scale; and the row house became the common morphology and the basis of design for the streets of the newly developing and renovated neighbourhoods of **Leyden**, **Copenhagen**, **London**, and many other European cities. This formation was followed by the developing cities of the New World: Row houses of grid patterned cities like **New York**, **Philadelphia**, **Boston**, and **Baltimore**.

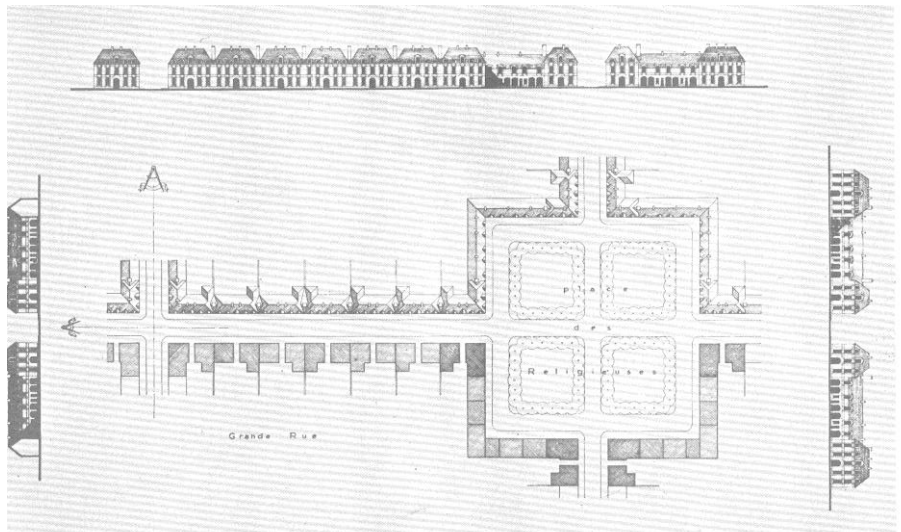

Figure 6: *City of Richelieu*

This rational morphology, comprising repetition, socialisation, urbanisation, order, economy, convenience of constructional organisation, utility of services, and unity of design, has been used as a frequently referred to pattern by the 20th century modernists. From Le Corbusier (**Pessac**, later **Chandigarh**), Gropius (**Karlsruhe** and **Pittsburgh**), and Aalto (**Sunila**) to Jacobsen (**Klampenborg**), and to Nielsen (**Ebeltoft**), even to Mies (**Parc Lafayette** in Detroit), a considerable number of well-known modernists have made use of this morphology within the possibilities of typological variance.

Within the urban design tradition and among the repertoire of housing patterns of Europe – and of the US – the position that the row house has gained as a morphological and typological category enables this morphology to take place within after-modernism discourses and among the designs of the same period. Especially, European Post-Modernism, relying on the “Neo-Rationalist” and “Reconstruction of the European City” discourses, frequently makes use of this pattern in a number of urban renewal projects.

Row house morphology and the urban context

Amidst a process that began with provincial settlements and evolved into more urbanised environs, the row house has always been a means of being settled and of order. This morphology involved a societal status at the same time. It was not something of a space that belonged to the feudal patron or to the monarch: Louis the 14th lived in the **Versailles Palace**, and on the lands that he declared for the residence of people, which was a part of the property of the palace, the city of **Versailles** was designed using the new morphology. Or, Cardinal Richelieu, the founding father of the city whose name is given, did not live in one of those row houses which he constructed, but in a castle which was also a part of that same design.

Therefore, the row house was neither the herdsman's nor the individual labourer's, and not the aristocrat's property. It remained as a kind of middle-class house: of the tradesman, petty-bourgeois, civil servant, syndicated worker, etc. Both this status quo and its morphology are determinants of some common urban characteristics - whether found in the traditional trade

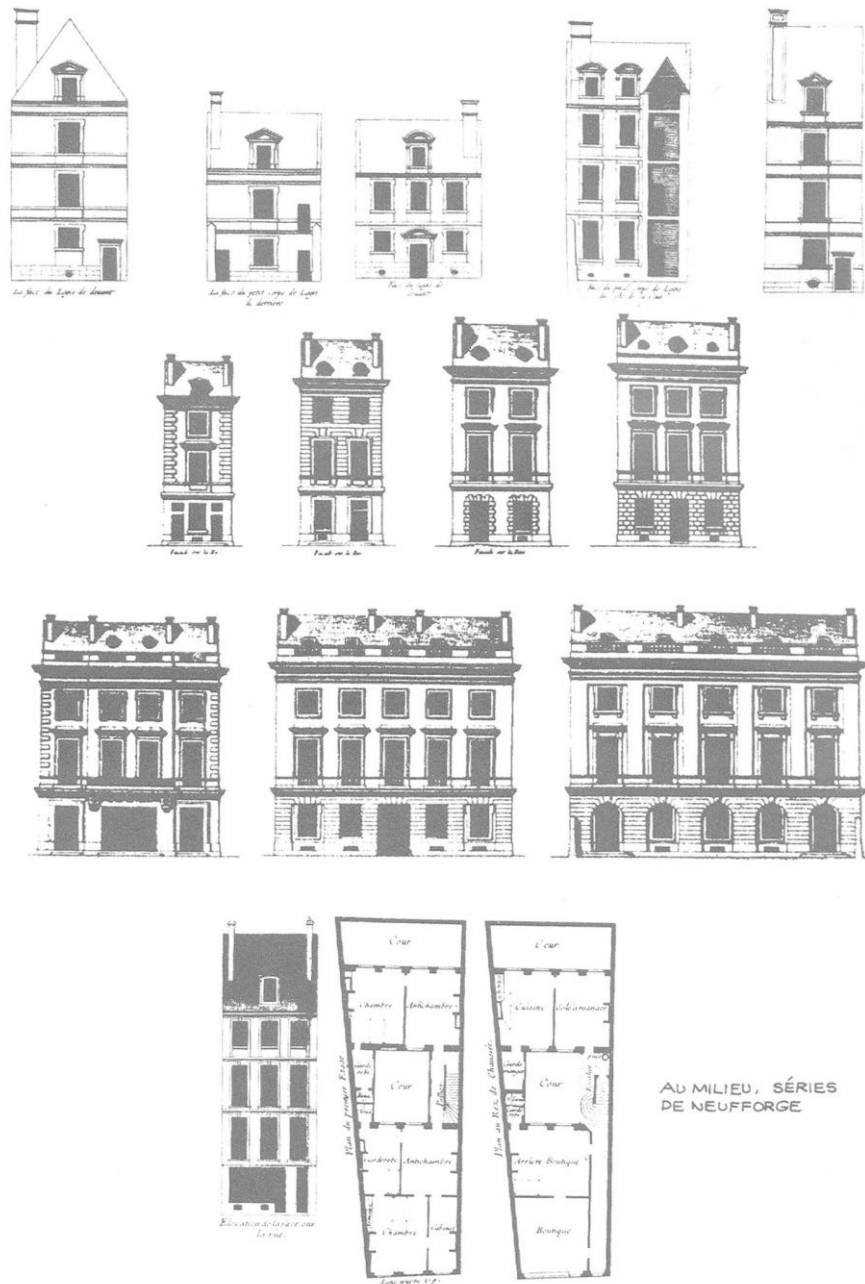

Figure 7: Versailles, House types

cities and in tradesman's houses remaining from the Middle Ages, or in the relatively new and designed examples that the row house settlements share: Small scale, narrow lot –expansion in depth within the lot – small backyard / courtyard – usually abutting onto the road, within the floors a planimetry based on the organisation of rooms facing the front (the road) and the back (the garden) façades, etc. The smallness of the lot increases the number of floors; yet, technology (masonry structure, sometimes wooden) and single-family use limits the number of floors to 3-4.

The apartment, by using some topological principles of this morphology (like abutting onto the road and onto the neighbour) however, providing a possibility to reach independent housing units by using the same stairs, is a more recent typology that refers to a higher level urbanisation. The urban medium within which the apartment exists, wherein the genealogical examples are found, is the renovated city of the 19th century. The **Paris** of Haussman, and subsequently, **Vienna** and **Berlin** are magnificent examples of this new and larger scale urban typology, situated along newborn wide boulevards.

The row house within the context of modernisation of 19th century Istanbul

The Ottoman intelligentsia, conscious of the fact that it was not possible to escape modernity, after it turned its face to the West to be able to have possession of the organisational products of the capitalist development, which it was unable to experience synchronously, also conceived the city – among other phenomena – as a structure that required change. The traditional Ottoman city, with its decentralised institutional structure, an organisation that considered the relative autonomy of communities and of the neighbourhood, and with a traditional urban land ownership which did not promote the technical perfection of registration and cadastral procedures, was incapable of providing a hierarchical and effective organisation, therefore, an effective service and control, and it lacked the necessary urban facilities and service systems. The Ottoman urban reform, which necessitated the employment of compulsory societal obligations for modernisation and the rational and effective management and control of the central authority that was in the process of modernisation, would search for new ways for the production of space to replace the traditional Ottoman city. New forms of housing and new urban morphologies, on which those houses would take place, were among the aims of this search.

For Mustafa Reşid Pasha, the protagonist of the modernisation movement, the address and the model of the urban reform became clear during his appointment as an ambassador to European cities. In the letters written to the Sultan from London, he mentioned his idea of the row house type, found

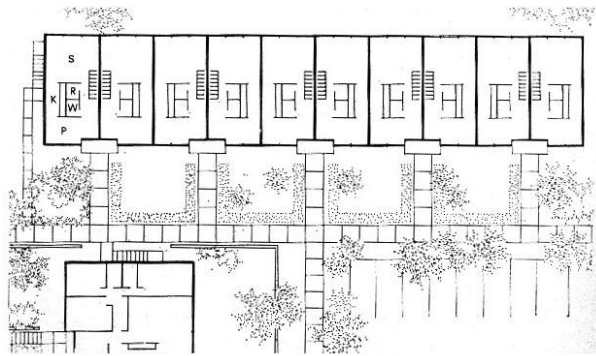

Figure 8: A. Jacobsen, Ornegardsvej housing group

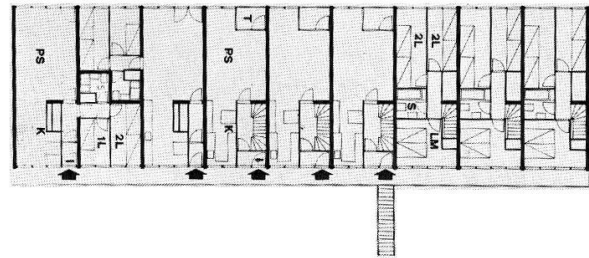

Figure 9: Mies, Detroit houses.

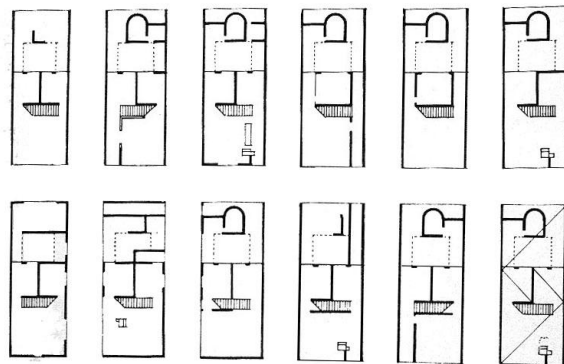

Figure 10: Le Corbusier, Pessac houses.

Figure 11: Ortaköy, 18 Akaretler

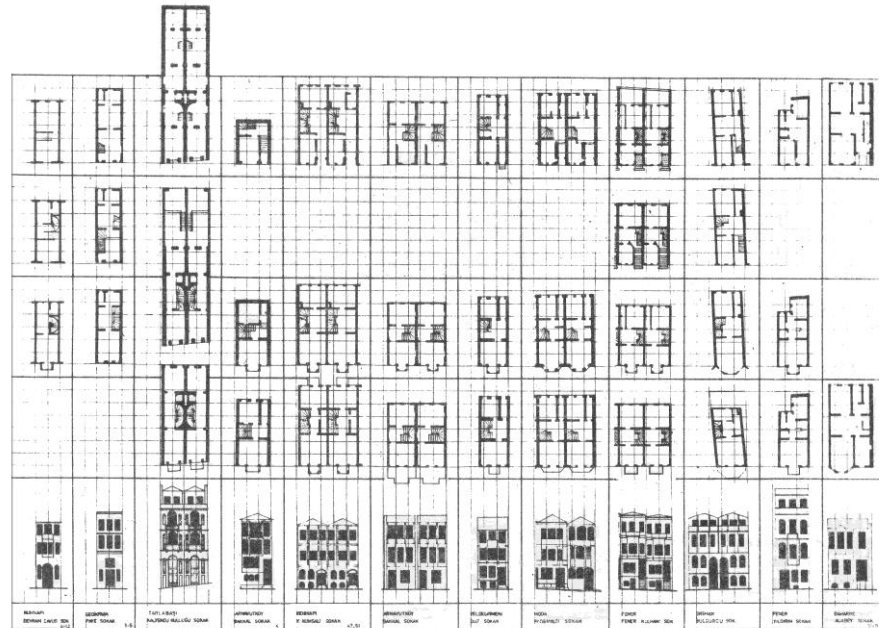

Figure 12: 19th century, Istanbul row house typologies

in this city, as an appropriate solution for building the new image of Istanbul. According to him, with a scale and structure fitted to single family, this low-rise row house model was more appropriate for the city of Istanbul and for its people, in terms of their customs, than the Paris apartments. This pragmatic intuition, is also the expression of the Ottoman intelligentsia's conception of modernisation.

The city of Istanbul, beginning with the cartography and city planning studies at the start of the century, and with the inclusion of programs that consider compulsory renewal requirements of after-fire areas and the design of new settlement areas, began to manifest its new face by the middle of the century, and this picture became clearer by the end of the century.

The position that the row houses have gained within this picture is important. In a city where monumental *külliyes* are not built anymore, other than administrative and public buildings that have been moved out of the Bâb-ı Ali, from the seashore palaces, and large scale single buildings like railway stations, harbouring and industrial plants, and some mosques (like the one in Ortaköy) and churches, two new building types determine the urban form and urban (street) space. The first apartments and some office-bank-insurance buildings that exist on the sides of some of the main roads (Cadde-i Kebir, or Grande Rue de Pera, i.e. today's İstiklal Avenue, and

Voyvoda, i.e. today's Bankalar Avenue), and on a smaller scale, those that exist on the main axes of Galata and Şişli-Tatavla, make up the first genre of these types. The second and more widespread one is the row house, which became more extensively applied then. Bakırköy, Samatya, Kumkapı, Fener, Balat, Hasköy, Kasımpaşa, Galata, Beşiktaş, Ortaköy, Tarlabası, Talimhane-Surp Agop (Elmadağ), Tatavla (Kurtuluş), Kuzguncuk, Bağlarbaşı, Yeldeğirmeni, Mühürdar, are the primary neighbours where this typology prevails. Yet, even in neighbourhoods which are farther away, like Yeşilköy, Arnavutköy, Yeniköy, Pendik and the Princess Islands, and even within the central district of the old city, in Aksaray and Vefa, it is possible to find some built examples of a small-series of row houses.

The morphological logic and the general typological concept of these buildings often do not vary: Contiguous houses abutting onto the road and with narrow façades which do not exceed 4-5 meters, 3-4 storeyed, with a small backyard, most frequently their first floors include a cumba (bay window). Similarly their second floors include balconies at the front, and which usually have a single room at either sides of the building, at the front and at the back.

Yet, these houses, while their plan types do not mostly vary, differ in terms of their construction system, façade expression, and stylistic details: masonry (made out of brick), wood frame, or composite structures; neo-classical, neo-baroque, art-nouveau, or more "classical Ottoman" forms; more holistic, plain or more colourful, picturesque expressions are found among different neighbourhoods. This picturesque quality, while more colourful in **Fener** and **Balat**, involves more of a "summer residence" character in the wooden row houses of the Bosphorus; and in some houses of ecclesiastical foundations like in **Kumkapı**, especially in the group at **Akaretler**, **Beşiktaş**, it achieves a scale and identity of monumental character which acts as a totally autonomous urban design. The scale, style, and the urban space standards that this last example has exhibited are no less of a value and of diligence than its English original, the row houses of **London** and **Bath**, the designs of the Wren brothers.

Whether in the houses of ecclesiastical or other religious community foundations, or those built with the support of the Palace – like the houses of **Akaretler** – the form and scale of intervention is meaningful, since it is also explicative of the users' identity – state bureaucracy in the **Akaretler** example – and of the social and organisational, as much as the architectural and urban content of the modernisation project. Differentiation of spaces, in terms of their functional requirements, of these houses whose entrances and the ground floor face the street, when compared to the multi-functional room space of the traditional Ottoman house, is another manifestation of modernisation.

The row house, beginning in Istanbul, yet whose original examples can also be found in other major cities of the country, especially in Izmir and in Selanik, then became the prevalent, improved and determined morphological element of the Ottoman urban space by the end of the century.

The big rupture of the twentieth century: An unfinished project

The row house – together with the row apartment, which can be thought of as its urban derivative – exists as the most important housing example that has shaped the urban texture and urban space of the last quarter of the 19th century. By being universal and local at the same time and having a flexibility to adapt to the topography, the street-line, and to the environment and identity differences, the row house behaves like a European, a Mediterranean, and finally like something that belongs to Istanbul. In a way, it reflects all the adaptation modalities of Ottoman modernisation, and its eclectic and compromising image characteristics. And this typology, whose final species were built at the beginning of the 20th century, was abandoned by the end of 1910's, together with all the “manifestations” of the so called modernity within the city. The war, occupation, and subsequently the republic have brought the urban experience in Istanbul to an end. The design willpower, the construction of the city, and modernisation, were all transferred to the new capital, Ankara, and a completely new urban experience was initiated within this city. This new experience did not include the row house: ideal types were made up of the single house and the small apartment. In the meantime, a small number of apartments and high-quality villas were built in Istanbul. Yet, the city was not involved in an extensive urban endeavour after the final Ottoman experience.

Till the 1950's the liberalisation of the economy along with the accommodation of the multi-party system in politics during the post war years, made it possible for Istanbul to become the administrative and activity centre of the country economically, though not politically. A stagnation, which lasted for more than 40 years, then left its place to urban dynamics which prevailed throughout the century. However, the explosion was too big, and the velocity too high. The motivating force was not the modernist utopia of the central administrative forces or of the bureaucrat elites any more, it was the expanding and diffusing power of daily life and of the market, refusing all boundaries and rules.

This being so, the city rapidly grew without the “moderate” modernist project being completed, which was started in the 19th century. The late-comer Ottoman modernisation, could not turn Istanbul into a completely “European” city; if this experience could have survived for a longer period of time, it could have ended up with a metropolis at least with a centre, having a more balanced and a much more developed design. However, Istanbul with its unfinished urban modernisation project, could neither become a Paris (her capital accumulation and history would not provide a means for this completely), nor a new world city. Like throughout her overall history, the city developed, and is developing, as a compilation of completely different realities and images, like the oil stains floating, autonomously existing side by side.

The row house, which had started by the end of the 19th century, possibly to be the most original and prevalent morphological element of the great metropolis that survived its modernity within such a reality, would also turn out to be one of those oil stains, those unrelated entities – transformed into areas of desolation and destitution – prior to its dissemination and development.

What kind of a role will be assigned to these stains in the future, by the dynamics of the 21st century and by the rationales of land value and land use, is a hard-to-think-of a future-forecasting theme. The local authority-UNESCO project that began at Balat, and the transformative restoration/adaptive reuse work applied in Akaretler, exist as two different alternatives. The future of Kumkapı and other individual series, seem to depend on decisions of a more contextual type, on urban dynamics, and in general, on how the centre will evolve.

Tamamlanmamış bir proje olarak 19.yüzyıl sonu İstanbul modernleşmesi içinde sıra evler olgusu

Sıraev-bir morfolojik kategori

Sıraev, barınma mekânı olarak evin biçimlenme mantığı içinde yine barınma olgusunun farklı boyutlarını teşkil eden bir dizi kavramla ilişkili bir tipoloji: Bunları, bitişiklik-tekrar-dizi-cephe sürekliliği-sokak-tipolojik mantık-(yerleşme) düzen(i)-yoğunlaşma-inşa edilmiş "parşel"... olarak sıralayabiliriz. Ve tabii bu kavramların bazıları birbiriyle daha yakın ilişkili: tekrar ile tipolojik mantık arasında, bitişiklikle dizi, cephe sürekliliği ve sokak oluşumu arasında yakın ilişkiler var.

Bunun ötesinde sıraev türü bir morfoloji, yerleşiklik açısından ileri, kırsal olmayan bir düzeyi çağrıştırıyor. Ama bu yerleşiklik, modern topluma özgü bir kentsellik ve salt ona bağlı bir kentsel formasyon anlamına da gelmiyor. Formel bir olgu olarak sıraevi, en eski yerleşmelerde, tarımsal kültürlerin, antik kentlerin, giderek "arkaik" toplumsal formasyonların mekân organizasyonlarında da bulabiliyoruz: Hindistan'da Harappâ ve Mohenjo-Daro (MÖ III.bin), Mezopotamya'da Ur (MÖ II.bin), Eski Mısır'da El-Lâhûn ve özellikle Tell El'Amârna (MÖ II.bin), yine Mısır'da Deyr El-Medina (MÖ I.bin), Antik Yunan'da Olintos ve Priene (MÖ IV.yüzyıl), sonra Roma kentleri Roma, Ostia, Timgad ve yine Roma garnizon kentleri, Novae-sium (Almanya), Lambesi (Cezayir) yerleşmeleri, eski dünyanın sıraev düzenine dayalı kent dokularının tipik örneklerini verirler.

Bunları, hemen tüm Avrupa Ortaçağı yerleşmeleri, özellikle de irili ufaklı ticaret kentleri izler: Aversa, Chiari, Fondi, Castelfranco, Bologna, Vigevano, Orvieto (İtalya), Bern, Freiburg, Basel (İsviçre), Carcassonne (Fransa), Lubeck, Gransee (Almanya) vb. Bunlara, aynı dönem büyük kentlerinin suriçine bitişik dış mahalle dokuları olarak Londra, Amsterdam, Kopenhag, Augsburg örnekleri eklenir. XIV.-XVI.yüzyılın hemen bütün İtalyan kıyı kentlerinin: Genova, Venedik, Pisa tüccar evleri aynı morfolojinin tipik ve gelişkin örneklerini içerir.

Dört bin yılı aşkın bir zaman dilimi içinde, farklı toplumsal formasyonları ve üretim modellerini kapsayan bu örneklerin paylaştıkları ortak yerleşme morfolojisi ve konut tipolojisi modeli olarak sıraevin bu tarihsel sürekliliği, her şeyden önce böyle bir modelin sahip olduğu morfolojik mantıkta aranmalıdır: Bu mantığın özü, "tek" in bitişik ve ardışık olarak çoğaltılması, basit bir topolojik mantıkla "birim" in "dizi" ye dönüşmesine dayanır. Ancak bu topolojik mantık, aynı zamanda kırsallıktan kentselliğe geçişin, bireysel olandan toplumsal olana evrilmenin, giderek çevre düzeni ve yapım ekonomisinin (bitişik-ortak duvar, cephe-saçak sürekliliği, çatı suyu tahliyesi için ortak çözüm vb.) temel sorunlarını da içerir ve geliştirir.

Bir tasarım iradesi olarak sıraev

Sıraevin "genetik" evriminin içerdiği bu "toplumsallaştırıcı ve kentselleştirici mantık", yeni zamanların başlarında kimi tasarımcıların imzasını taşıyan işlevsel ve ideal yerleşme şemalarına yansımıştır: Bartolomeo Ammannati'nin gümrük çalışanları mahallesi, Fra Giacondo'nun, Albrecht Dürer'in ideal kent tasarımları, Ugonotti'nin Erlangen kenti ve değişik hükümdarların yeni kent yaratma iradelerini yansıtan Neu Isenburg (Almanya), Richelieu ve Versailles (Fransa) şemaları bunlar arasındadır.

Bunlara, Paris'deki Place des Vosges örneğinde olduğu gibi mevcut kentte hükümdar iradesiyle tasarlanan düzenli ve toplu konut grubu uygulamalarını ekleyebiliriz.

XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar birçok Avrupa kenti “düzenli” ve “mükemmel” şemalara uygun olarak gelişirken, konut dokusu esas olarak da sıraevin morfolojik mantığından yararlanır. Bu topolojik ve tipolojik mantık, aynı zamanda yerleşmenin organizasyon ve estetik tasarım esasını oluşturur. XIX. yüzyıl Avrupa'sının tüm kentsel düzenlemelerinde sıraev, kentin orta yoğunluklu konut bölgelerinin temel tasarım modelidir. Almanya, Hollanda, Danimarka, İngiltere bu örüntü ve bu tipolojiyi kentsel ölçekte ve yaygın bir kentsel tasarım aracı olarak kullanan ülkelerin başında gelir ve sıraev, Leiden'in, Kopenhag'ın, Londra'nın ve daha nice Avrupa kentinin sokak mekânının, yeni oluşan veya yenilenen mahallelerindeki ortak morfolojisi ve tasarım esası olur. Bunu, yeni dünyanın gelişen kentleri izler: Dama tahtası dokuları içinde yer alan New York, Philadelphia, Boston, Baltimore sıraevleri.

Tekrarı, toplumsallığı, kentselliği, düzeni, ekonomiyi, inşai organizasyon elverişliliğini, hizmet kolaylığını, tasarım bütünlüğünü içeren bu rasyonel morfoloji, XX. yüzyıl modernistlerinin de sık sık başvurdukları bir örüntüdür. Alman rasyonalistlerine koşut olarak Le Corbusier (Pessac, sonra Chandigarh), Gropius (Karlsruhe ve Pittsburg), Aalto'dan (Sunila) Jacobsen'e (Klampenborg) ve Nielsen'e (Ebeltoft), hatta Mies'e kadar (Parc Lafayette, Detroit) birçok ünlü modernist bu morfolojiyi farklı tipolojik çeşitleme olanakları içinde kullanırlar.

Avrupa -ve ABD- kent tasarım geleneği ve konut örüntüleri repertuarı içinde sıraevin bir morfolojik ve tipolojik kategori olarak sahip olageldiği yer, bu morfolojinin modernizm sonrası söylemleri içinde ve bu dönemin tasarımları arasında da yer almasına olanak verir. Özellikle “Yeni Rasyonalizm” ve “Avrupa Kentinin Yeniden İnşası” söylemlerine dayalı Avrupa Post-Modernizmi, bu örüntüyü birçok kent yenileme tasarımında sık sık kullanır.

Sıraev morfolojisi ve kentsel bağlam

Tarımsal yerleşmelerden başlayarak daha kentsel ortamlara doğru gelişen bu süreç içinde sıraev her zaman yerleşikliğin ve düzenin aracı olmuştur. Bu morfoloji aynı zamanda bir toplumsal statüyü de barındırır. Feodal beyin veya monarkın mekânı değildir: XIV. Louis Versailles sarayında oturur ve saray arazisinin bir bölümünü bağışlayarak iskâna açtığı alanda yeni morfolojiyi kullanan Versailles kenti tasarlanır. Ya da adını taşıyan kentin “banisi” olan Kardinal Richelieu, inşa ettiği yerleşmenin sıraevlerinde değil, aynı tasarım içinde yer alan şatoda yaşar.

Dolayısıyla sıraev ne çobanın, ne bireysel rençberin, ne de aristokratın mekânıdır. Bir tür orta sınıf konutu olarak kalır: tüccar, küçük kentsoylu, memur, sendikacı işçi... Gerek morfolojisi, gerekse bu toplumsal statü, ister ortaçağdan kalan geleneksel tüccar kentleri ve tüccar evlerinde, isterse daha yeni ve tasarlanmış örneklerde olsun, sıraev yerleşmelerinin paylaştıkları bazı ortak kentsel özelliklerin belirleyicisidir: Küçük, dar parsel – parsel içinde derinlemesine gelişme –arkada küçük bahçe / avlu- genellikle yola bitişme, katlarda ön (yol) ve arka (bahçe) cephelerine bakan oda düzenine dayalı planimetri vb. Arsanın küçüklüğü, evin kat adedini artırır; ancak teknoloji (yığma yapı, bazen ahşap) ve tek aileye ait olma bunu genellikle 3-4 katla sınırlar.

Bu morfolojinin kimi topolojik ilkelerini kullanan (yola ve komşuya bitişme gibi), buna karşılık aynı merdivenden birden çok sayıda bağımsız konuta ulaşma olanağı veren apartmansa, kentselleşmenin bir üst aşamasını teşkil eden daha yeni bir tipolojidir. İçinde yer aldığı kentsel ortamsa, soy örneklerinde XIX.yüzyılın yenilenmiş kentidir. Haussman Paris'i ve onu izleyen Viyana ve Berlin bu yeni ve daha büyük ölçekli kentsel tipolojinin yeni açılan geniş bulvarlar üzerinde yer aldıkları görkemli örneklerini verirler.

Ondokuzuncu Yüzyıl İstanbul modernleşmesi içinde sıraev

Modernleşmenin kaçınılmazlığının bilincine varan XIX. yüzyıl Osmanlı aydını, eşzamanlı olarak izleyemediği kapitalistleşme olgusunun kurumsal ürünlerine ulaşmak için gözünü Batıya çevirdiğinde, kenti de değişmesi gereken bir yapı olarak

algılar. Merkezi olmayan kurumsal yapısı, cemaatlerin ve mahallenin görelî özerkliğini esas alan kentsel organizasyonu, kadaströ ve tapu işlemlerinin teknik mükemmelliğini teşvik etmeyen geleneksel kent toprağı mülkiyet sistemi, hiyerarşik ve etkin bir organizasyonu, dolayısıyla etkin hizmet ve denetim sağlayamayan kentsel donatım ve servis sistemleri içermeyen geleneksel Osmanlı kenti yerine, modernleşmenin zorunlu toplumsal vecibeleri ve modernleşen merkezi otoritenin rasyonel ve etkin yönetim ve denetimini ikame etmeyi amaçlayan Osmanlı kent reformu, mekân üretiminde de yeni arayışlara yönelecekti. Yeni konut biçimleri ve bunların üzerinde yer alacağı yeni kent morfolojisi türleri de bu arayışın hedefleri arasındadır.

Modernleşmenin mimarı Mustafa Reşit Paşa için adres ve model, kendisinin Avrupa kentlerindeki büyükelçilik görevi sırasında belli olmuştur. Sultan'a Londra'dan yazdığı mektuplarda, bu kentteki sıraev türünün, İstanbul'un yeni çehresi için de uygun çözüm olacağı düşüncesini açıklar. Paşa'ya göre sıraev, az katlı, tek aileye özgü ölçek ve yapısıyla da, İstanbul kenti ve İstanbullu için yaşama alışkanlıkları bakımından Paris apartmanına kıyasla daha uygundur. Bu pragmatik sezgi, reformist Osmanlı aydınının modernleşmeyi algılama biçiminin de ifadesidir.

İstanbul kenti, yüzyıl başında girilen haritalama ve kent planı çalışmalarıyla başlayarak, yangın yerlerinin zorunlu yenilenme gereklerinin ve yeni yerleşme alanlarının düzenlenme programlarının da katılımıyla, yüzyıl ortalarından itibaren yeni yüzüne kavuşmaya başlar ve bu tablo yüzyıl sonlarında belirgin bir görünüm kazanır.

Sıraevlerin bu görünüm içinde sahip oldukları konum önemlidir. Artık anıtsal külliyelerin inşa edilmediğı bir kentte, sahil saraylarından, Bâb-ı Ali dışına çıkmış olan yönetim ve diğer kamu yapılarından, gar, liman ve sanayi tesislerinden ve bazı camilerden (Ortaköy gibi) ve kiliselerden oluşan büyük ve tekil yapılar dışında, kent formu ve kent (sokak) mekânını meydana getiren iki yeni yapı türü vardır: Yüzyıl sonuna doğru ve özellikle bazı ana yollarda (Cadde-i Kebir, ya da Grande Rue de Péra, yani bugünkü İstiklâl Caddesi ile Voyvoda yani bugünkü Bankalar Caddesi); bir de daha küçük ölçekte olmak üzere Galata ve Şişli-Tatavla'nın ana aksları üzerinde yer alan ilk apartmanlar ve bazı büro-banka-sigorta binaları bu türlerin ilkinin teşkil eder. İkinci ve daha yaygını ise sayıları ve yayılma alanları giderek büyüyen sıraevlerdir. Bakırköy, Samatya, Kumkapı, Fener, Balat, Hasköy, Kasımpaşa, Galata, Beşiktaş, Ortaköy, Tarlabası, Talimhane-Surp Agop (Elmadağ), Tatavla (Kurtuluş), Kuzguncuk, Bağlarbaşı, Yeldeğirmeni, Mühürdar, bu tipolojinin yaygın olarak yer aldığı semtlerin başlıcalarıdır. Ama daha da ilerlerde, Yeşilköy, Arnavutköy, Yeniköy, Pendik ve Adalar'da hatta eski kent merkezinde, Aksaray ve Vefa'da bile inşa edilmiş küçük diziler vardır.

Bu yapıların morfolojik mantığı ve genel tipolojik konsepti pek değişmez: yola bitişik, 4-5 metreyi geçmeyen dar cepheli, 3-4 katlı, küçük arka bahçeli, çoğunlukla 1.katlı cumbalı, 2.katları yine ön cephede balkonlu, ön ve arka cephelerinde genellikle 1'er oda bulunan bitişik evler.

Ancak evler, plan şeması genelde pek değişmezken yapım sistemi, cephe ifadesi, üslup ayrıntıları bakımından farklılık gösterir: yığma (tuğla), ahşap, ya da karma strüktürlü yapılar; neo-klasik, neo-barok, arnuvo ya da daha "klasik osmanlı" biçimler; daha bütüncül, sade veya daha renkli, pitoresk ifadeler farklı semtlerde yer alır. Bu pitoresk, özellikle Fener ve Balat'ta büyük bir renklilik taşıırken, Boğaz'ın ahşap sıraevlerinde daha bir "sayfiye" konutu karakteri içerir; Kumkapı'daki kimi kilise vakfı konutlarında ve hele Beşiktaş Akaretler grubundaysa, başlıbaşına özerk bir kentsel tasarım bütününe dönüşen anıtsal karakterli bir ölçek ve kimliğe kavuşur. Bu son örneğin ölçek, üslup ve oluşturduğu kent mekânı standartları, özgün örneği teşkil eden İngiliz sıraevlerinden, Londra ve Bath konutlarından, Wren kardeşlerin tasarımlarından hiç de aşağı kalmayan düzey ve özendedir.

İster kilise ya da başka cemaat vakfı mülkiyetinde olsun, isterse -Akaretler örneğinde olduğu gibi- Saray eliyle gerçekleştirilsin, müdahale biçim ve ölçeğı, kullanıcıların kimliği -Akaretler örneğinde devlet bürokrasisi- modernleşme projesinin mimari ve kentsel olduğu kadar sosyal ve örgütsel içeriğini de açıklaması bakımından ayrıca

anlamlıdır. Giriş kapıları ve zemin katları sokağa bakan bu evlerde mekân birimlerin işlevsel olarak farklılaşması da, geleneksel Osmanlı konutunun çok işlevli oda mekânı ile karşılaştırıldığında, bir başka modernleşme göstergesidir.

Ülkenin başka önemli kentlerinde, özellikle İzmir ve Selanik'te de özgün örnekleri görülen sıraev, böylece İstanbul'dan başlayarak, yüzyıl sonu Osmanlı kent mekânının yaygın, gelişkin ve kararlı bir morfolojik ögesini oluşturur.

Yüzyılın büyük boşluğu: tamamlanmamış bir proje

Sıraev –bir anlamda kentsel türevi olan dizi apartmanla birlikte- XIX. yüzyılın son çeyreğinin kent dokusu ve kent mekânına damgasını vuran en önemli konut örneğini oluşturdu: evrenselliği yanında yerelliğiyle, topografyaya, yol çizgisine, ortam ve kimlik farklılıklarına uyum yeteneğiyle hem Avrupalı, hem Akdenizli, giderek İstanbullu olmasını da bildi. Bir anlamda Osmanlı modernleşmesinin tüm adaptasyon modalitelerini, eklektik ve uzlaşmacı imge özelliklerini yansıttı. Ve son örneklerini XX. yüzyıl başlarında veren bu tipoloji, 1910'lu yılların sonlarında terkedildi... sözü edilen modernleşmenin kentteki tüm “tezahürleri” ile birlikte. Savaş, işgal ve ardından gelen Cumhuriyet, İstanbul'daki kentsel deneyimi durdurdu. Tasarım iradesi, kentin inşası ve modernleşme yeni başkent Ankara'ya taşındı ve yepyeni bir kentsel deneyim orada yaşanmaya başladı. Bu deneyimde artık sıraev de yoktu: ideal tipler bahçeli ev ve küçük apartmandan oluşuyordu. İstanbul'daysa az sayıda apartman ve hayli nitelikli modernist villa inşa edildi. Ama kent, son dönem Osmanlı deneyiminden sonra yaygın bir kentsel deneyime girişmedi.

Ta ki 1950'lere dek. O yılların, yani İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili ekonomik liberalleşme ortamı, İstanbul'un siyasal olmasa da ekonomik olarak yeniden ülkenin karar ve etkinlik merkezi olmasına olanak tanıyacaktı. Neredeyse 40 yılı aşan bir durağanlık yerini, yüzyıl sonlarına dek durmadan süren bir kentsel devingenliğe bıraktı. Ama patlama çok büyük, ivme çok yüksekti. Ve itici güç artık merkezi karar odaklarının ve bürokrat elitin modernist ütopyası değil, hayatın ve piyasanın kural ve sınır tanımayan büyüme ve yayılma gücüydü.

Böylece kent, XIX. yüzyılda girişilen “itidalli” modernist proje tamamlanmadan hızla büyüdü. Geç başlayan Osmanlı modernleşmesi, İstanbul'u tam anlamıyla “Avrupalı” bir kente dönüştüremedi; belki bu deneyim biraz daha uzun sürebilse, en azından merkezi daha dengeli ve tasarımı daha tamamlanmış bir metropol oluşacaktı. Ama İstanbul, tamamlanmamış kentsel modernleşme projesiyle ne bir Paris oldu (sermaye birikimi ve tarihi zaten buna tam olanak tanımazdı), ne de bir yeni dünya kenti. Belki de tüm tarihinde olduğu gibi çok farklı gerçekliklerin ve çok farklı imgelerin birbirinden bağımsız olarak yağ lekeleri gibi yan yana yüzdüğü bir yığın olarak gelişti ve gelişmeye devam ediyor.

Kendi modernitesini bu gerçeklik içinde yaşayan koca metropolün, XIX.yüzyıl sonunda belki de en özgün ve en yaygın morfolojik ögesini oluşturmaya başlayan sıraevler de, yayılmaları ve gelişmeleri tamamlanmadan –çoğu çöküntü alanlarına dönüşen ve yoksullaşan- kopuk birimlerden, yağ lekelerinden birisi olacaktı.

XXI. yüzyılın kentsel dinamiklerinin, arazi değeri ve kullanımı rasyonellerinin bu lekelerle yarın için nasıl bir rol biçecekleriyse, bugün için kestirilmesi hayli zor bir gelecek tahmini konusu. Balat'ta başlatılan yerel yönetim – UNESCO Projesi ve Akaretler'de geliştirilen dönüştürmecî restorasyon çalışması iki farklı seçenek olarak durmakta. Yeldeğirmeni ve Mühürdar morfolojik bütünlüğünü çoktan yitirdi. Henüz varlığını koruyan Kumkapı ve bireysel dizilerin geleceğiyle daha bağlamsal kararlara, kentsel dinamiklere ve genelde merkezin nasıl evrileceğine bağlı görünüyor.